

Keele vaesumine ja rikastumine toimuvad vaheldumisi

Vestlus Marja Kallasmaaga

Foto: Liis Treimann / Eesti Meedia, Scanpix

21. augustil saab 75-aastaseks keeleteadlane ja kohanimeuurija Marja Kallasmaa, Eesti Keele Instituudi pikaajaline töötaja ja Wiedemanni keeleauhinna laureaat. Talle esitas küsimusi kolleeg Kristiina Ross.

Oled pikka aega uurinud koha- ja isikunimesid, aga alustasid tegelikult murdeuurijana. Kuidas filoloogilise uurimisuuna leidmine 1970.–1980. aastatel üldse käis? Kui kaua sa kobasid ja oma teed otsisid, või oli nimehuvi algusest peale olemas ja ootas ainult võimalust pühendumiseks?

1970-ndatel oli Valdek Pallile vaja õpilast, sellega tegeles professor Paul Ariste. Oli võimalus saada eriplaan onomastikast. Ma ei tea, miks Ariste valik langes minule. Räägitakse, et professor Ariste olevat eelistanud poisse, mina oma kogemustest seda öelda ei saa. Ariste peibutas mind Hiiumaaga, see oligi mõjuv põhjus. Tulles tookordsesse Keele ja Kirjanduse Instituuti (KKI) Palli käe alla, pidi astuma aspirantuuri ja teemaks sai hoopis läänemurre ja selle mikrotoponüümid. Mikrotoponüümiat oli sel ajal moeteema, ja ehkki välismaine strukturalism ei olnud ametlikus ideoloogias päriselt heaks kiidetud, esines sõna *struktuur* ka minu väitekirja pealkirjas.¹ Väitekirja kirjutasin eesti keeles eesti lugejale. Vahepeal tuli käsk, et kõik kandidaativäitekirjad peavad olema vene keeles, samuti kaitsmine. Venekeelsele lugejale oleks pidanud kirjutama hoopis teistsuguse töö. Juhendaja Palli soovitusel tõlgiti see eestlastele mõeldud töö lihtsalt vene keelde, tõlkis Tatjana Nikitina. Nagu Pall ütles: töö peab läbi minema ka siin, Eestis. Kõik see korraldamine võttis aega, nii kaitsesin alles 1981. aastal Tartu Riiklikus Ülikoolis venekeelse töö, ikkagi eesti keeles. Kaitsmine lindistati ja tuli pärast muidugi vene keelde tõlkida.

Vahepeal töötasin KKI murdesektooris ja tegin koos teiste murdeinimestega „Väikest murdesõnastikku” (I osa 1982, II osa 1989). Selle töö käigus tutvusin põhjalikumalt murdesõnavara ja murdekartoteegiga, mis andis palju kasulikku järgnevateks tööaastateks. Samal ajal kinnitati mulle teemaks Saaremaa kohanimed,

¹ М. Э. Калласмаа, Структура эстонской микропонимии. (На материале западного диалекта.) Кандидатская диссертация. Таллин, 1980.

nii et oma armastatud Hiiumaa juurde ma ikkagi ei pääsenud. Alles hiljem sain aru, et tollel ajal oli Hiiumaa broneeritud geograaf Leo Tiigile, kahte inimest ühe saare jaoks ei peetud vajalikuks. Saaremaa ja Muhu oma kaheteistkümne kihelkonnaga käisid mul selgelt üle jõu, seetõttu võttis „Saaremaa kohanimed” I (1996) valmimine 12 aastat. Saaremaa sai selle ajaga ka armsaks. Arhiivitöö tuli teha tookord Tartus ajalooarhiivi uurimissaalis kohal käies. „Hiiumaa kohanimed” valmis pärast Tiigi surma peaaegu salaja, isikliku ettevõtmisena plaanilise töö kõrvalt, ja ilmus 2010.

Oled Hiiumaa juurtega, aga sündisid hoopis Kehras. Kuidas kirjeldaksid omaenda keelt: kas tajud selles murdetausta, konkreetse kujunemiskeskkonna mõjutusi? Kui palju sellest usud olevat saanud, lugedes ilukirjandust ja filoloogilisi uurimusi? Missugune keel sulle meeldib kuulates, vesteldes, lugedes, ise kirjutades?

Mina ise pean enda passiivset murdesõnavara küllaltki suureks ja aktiivset küllaltki väikseks. Viimase üks põhjusi on kahtlemata väike praktika. Lapsepõlves Hiiumaal Kärddlas elades hakkasin rääkima murdekeelt, mida kasutasid vanaema ja vanatädid. Kuueaastaselt toodi mind sealt ära, et omandaksin kirjakeele kooli minekuks. Minu kõnes on kunagine murdekeel ja kirjakeel segamini siiani, mitte nagu mõnel lõunaestlasel, kel need on eraldi nagu kaks keelt. Näiteks kui lauses on *enne kui* ja sellele eelneb minevik, siis järgneb tingiv kõneviis: „Ta ütles seda, enne kui oleks läinud”, st enne ütles ja siis läks. See on ilmselt germaani keelte mõju Kärddla kõnepruugis, kas rootsi või saksa, ei tea. Vanadusega olen hakanud mõtlema sellele, kust ma mõne sõna või väljendi olen saanud. Näiteks minu lapsepõlves veel ei olnud puugiohtu, nii sain ma sõna *puuk*

Mark Twaini raamatust „Tom Sawyeri seiklused” ja vanem vend seletas ära, kesasi see on. Lapsena lugesin enamasti ilukirjandust, sealt olen paljugi omandanud. Sõnad *implitsiitne* ja *eksplitsiitne* pärinevad mul Jaan Kaplinski omaaegsetest artiklitest.

Lugedes meeldib rikas eesti keel, seda olen tajunud eelkõige Märt Laarmani raamatust „Mina kõnelen kunstist” või Gustav Suitsu „Eesti kirjandusloos”, kui tuua näiteid. Omaette nähtus on Tõnu Õnnepalu looming: vuliseb nagu selge puhas allika-
vesi. Ja ikka on huvitav. Järel on puhas kirjandus, aga mis see ikkagi on? Iseenda kirjutatu tundub keeleliselt lamedavõitu.

Peale juba mainitud paksude kohanimemonograafiate („Saaremaa kohanimede” esimene köide 528 lehekülge, teine 221 lehekülge, „Hiiumaa kohanimed” 307 lehekülge) olid suure kohanimeraamatu põhiautor.² Kitsamas filoloogide ringis oled tuntud ka peenekoeliste ja sügavuti vaatavate üksikkäsitluste autorina.³ Kas on veel mõni kohanimedega seotud teema või küsimus, mis sind pikemat aega on painanud, aga mida pole õnnestunud nii selgeks mõelda, et see kirja panna?

² Eesti kohanimeraamat. Koost M. Kallasmaa, E. Saar, P. Päll, M. Joalaid, A. Kiristaja, E. Ernits, M. Faster, F. Puss, T. Laansalu, M. Alas, V. Pall, M. Blomqvist, M. Kuslap, A. Šteingolde, K. Pajusalu, U. Sutrop, toim P. Päll, M. Kallasmaa. Tallinn: EKSA, 2016. Koostajad on tiitellehel järjestatud autorite panuse järgi ja nagu saatesõnast selgub, on Marja Kallasmaa koostanud ligi pooled nimeartiklid (3096 artiklit 6211-st).

³ Marja Kallasmaa filosoofilist vaadet uuritava on Peeter Päll esile tõstnud juba viieteist aastat tagasi tookordse juubeli puhul kirjutatud ülevaates, rõhutades tema oskust mõtestada kitsamaid uurimissuundi Eesti kontekstis, näiteks mikrotoponüümika või kohanimede koosluste liigituse käsitlemisel ja rahvaetümolooogia tähtsuse selgitamisel. Vt P. Päll, Nimeuuri ja tähtpäev. – Keel ja Kirjandus 2010, nr 8–9, lk 708–709.

Kunagi keegi kolleeg kurtis, et ei lasta töötada. Mina seda kogenud ei ole, ilmselt mind „lasti”. Kui ikka mõni hea idee tuleks, oleksin nõus ka öösel kell kolm üles tõusma, et see kirja panna. Nüüd, kui olen juba üle aasta pensionil olnud ja mul puudub igapäevane töörutiin, ei tule enam ka ideid. Usun kunagist Lembit Vaba ütlust, et ideed lähtuvad rutiinsest tööst.

Viimasel ajal on seoses keele normimisega palju räägitud sellest, et keel muutub pidevalt ja selle vastu pole mõtet iga hinna eest võidelda. Kuidas sina tajud eesti keele muutumist enda ümber aastakümnete jooksul? Missugused uued keelelised jooned (näiteks uuemas eesti ilukirjanduses, meedias, igapäevases suhtluses) on sulle vastumeelsed ja kas leidub midagi uut, mis sind rõõmustab?

Pika eluea jooksul jõuab keel muutuda jah. Igaühele tundub muidugi õigeim see keel, mida tema on koolis õppides kinnistanud. Minu õppimise ajal võideldi mitmuse osastava *eid*-lõpu vastu *tööline-raskus*-sõnatüüpides, hiljem kirjutas Mati Hint, et vahetegemine *si-* ja *eid*-lõpu vahel tuleks ära kaotada, sest massid ei saa seda selgeks. Nüüd räägivad kõik *eestlaseid*, *sakslaseid*, *raskuseid*. Mul ikka veel lööb kuklas tuli põlema, aga see on juba ammu lubatud. Lühike mitmuse osastav on samuti kadumas, isegi ütlesin mõni päev tagasi juba *terasid*, mitte *teri*. Laadivaheldusest ma ei räägigi, see kaob samuti. Kui eesti keelest saab ainus koolikeel, siis muutub paljude verbide rektisioon. Juba praegu olen märganud ka eestlastel ebakindlust infinitiividega.

Kuidas võtta, keel muutub tõesti, aga vanem põlvkond peaks siiski üldjoontes aru saama, mis nooremad räägivad. Võtame või ühendi *nii kui ka*. Tendents on lühenemise poole, alguses jäi ära *ka*, viimasel ajal jääb ära ka *nii*. Varem tähendas *pumbakaev kui veeallikas* seda, et pumba-

kaev oli veevõtukoht, nüüd pumbakaevu ja allikat. Ühe asja asemel kaks asja. Iga kord niisuguse konstruktsiooni juures pead mõtlema, mis ajal see kirja pandud on, mõnikord ei saagi aru. Eitavas lauses on taandunud *ei ... ega*, asemele on tulnud *ja* või isegi varem ainult jaatavas lauses võimalik *kui ka*. Ja mõnikord jääb mulje, et eestlasest kõneleja tõlgib oma ingliskeelseid mõtteid, eestikeelsed sõnad ei tule kohe meelde, aga ingliskeelsed tulevad. Küll need mullistused ükskord rahunevad, kui keel püsima jääb.

Õnnepalu keelt sa juba mainisid. Kas on veel vanu või uusi ilukirjandusautoreid, kelle keelekasutust naudid?

Olen viimasel ajal väga vähe ilukirjandust lugenud ega tea ei eesti nüüdis kirjandusest ega selle keelest enam midagi. Tõlkekirjanduse keel paistab olevat praegu väga ebaühtlane. Meeleldi loen niisuguste korüfeede tõlkeid nagu Mati Sirkel või juba lahkunud Elvi Lumet. Viimase tõlgitud Herbjörg Wassmo „Dina raamat” koosneb küll tõlkija sõnadest, kuid KIRJANDUS ja KUNST hõljuvad ja lehvivad tuntavalt selle kõige kohal. Kuidas küll on võimalik seda saavutada? Pealegi tõlkes.

Kui nüüd võrrelda, siis eelmises punktis öeldu põhjal võiks arvata, et eesti keel on vaesestunud, aga piisab vaid lugeda varasematest aegadest pärit tekste, siis näeme, et vaesumine ja rikastumine on toimunud vaheldumisi ja isikuti ja ajuti. Näiteks eessõna 1948. aastal välja antud Lydia Koidula raamatule „Valik luulet” on tänapäeval üsna hull lugeda. Aga see võis olla ajastu tingimus, et need luuletused üldse ilmuda saaksid. Vihikutena ilmunud „Eesti kirjakeele seletussõnaraamat” on vist ainus koht, kus on süstemaatiliselt säilitatud eesti keelde tulnud nõukogude sõnavara. Murdekogujad olid tollal keskendunud saja-aastaste või sellele vanusele lähenejate sõnavarale, nõukogude aeg jäi

vahele. EKSS-i teisest trükist olevat sovetisme hulgaliselt välja visatud.

Keeleteadus ise on tõesti samuti muutunud. 1970. ja 1980. aastatel tundus võrdlev-ajalooline murdeuurimine veel perspektiivikas võimalus, ehkki, nagu viitasid, välismaahõnguline *strukturelism* kõlas ka peibutavalt (ja eriti uuenduslikult mõjus muidugi *generatiivne grammatika*). Praegu aga tundub suur osa uurijatest tegelevat pigem praktiliste rakenduste leidmise või täiustamisega kui nii-öelda tõe otsimisega. Kuidas onomastika on aja jooksul muutunud: kas põhilised huvisuunad on püsinud või on tulnud olulisi uuendusi?

Eestis on see häda, et tegijate vähesuse tõttu läheb üks mood enne mööda, kui kriitiline mass uurimusi valmis jõutakse. Onomastikas nagu mujalgi on nn viimase tõe tagaajamisest enamasti loobutud, ehkki nimede etümologiseerimist pole päriselt jäetud. Nimeteaduse põhilause on: kõik nimed tulenevad apellatiividest. Rahvast on alati huvitanud, mis sõna on mingi nime aluseks olnud. Eesti kohanimede päritolu väljaselgitamisel on oluline takistav asjaolu nende hiline ülesmärkimine. Seetõttu olen oletanud, et kohanimede areng, mis eesti keelealal oli pikka aega suuline, oli rahvaetümoloogiate rida. Õpetatud etümoloogia pole kuidagi õigem või parem kui rahvaetümoloogia, viimane on tinginud ka muutusi nimekujudes peaaegu võrdväärselt murdejoonte ja häälikuseadustega. Diakroonilise uurimise kõrvale on tekkinud sünkroonne, mis pidi alguses olema diakroonilisele täienduseks, aga iseseisvus, ja millel on omad puudused. Lisandunud on sotsiolingvistiline lähenemine, isegi sooküsimused onomastikas. Vastavalt moele. Üks uurimisliin on olnud ka ilukirjanduslikud nimed. Mul puuduvad selle liiniga lähemad seosed, aga võiks olla huvitav lugeda Oskar Lutsu

või August Gailiti teostes leiduvatest nimedest. Näiteks Nipernaadi talu on olemas olnud enne Gailitit, kas ka praegu veel alles, ei tea. Anglosaksi lähenemises, mis on praegu rohkem levinud, kirjutatakse teemal: mida arvab X nimedest Z, Y, W jne. Uurimissuunad hargnevad üha peenemateks teemadeks.

Praegu on eesti raamatu aasta. Kui oluliseks hindad raamatute osa oma elus? Mis laadi raamatuid kõige enam lugeda armastad? Mis raamat on sind kõige enam mõjutanud ja mida tõstaksid esile viimasel ajal loetute hulgast?

Minu elus on raamatul olnud väga tähtis koht sest ajast peale, kui kuueaastaselt lõpuks lugema õppisin, raamatuinimeseks olen ka jäänud. Ülikooli esimestel kursustel väitis punaainete õppejõud Kalev Koger, et 50 aasta pärast eesti keelt enam ei ole. Arvestasin siis, et selle aja peale olen üle 70, suremiseks veel vara, muretsen endale raamatukogu. Nüüd ongi sellest 50 aastat, eesti keel elab, ja mul on raamatukogu. Kui ajas tagasi mõtlen, siis kõige rohkem on mind mõjutanud 18-aastaselt loetud Mika Waltari „Sinuhe egyptiläinen”. Soome keeles olen seda lugenud mitu korda. Johannes Aaviku tõlge tundus liiga modernistlik, viimane kord jätsin lausa pooleli. Kusjuures Henn Saari tõlgitud Lion Feuchtwangeri „Toledo juuditär” ei tundunud liiga modernistlik, tõsi, seda raamatut pole ma originaalkeeles lugenud. Piret Saluri Sinuhe-tõlge pole kahjuks pihku sattunud.

Viimastel aastatel olen vähe ilukirjandusega tegelnud, kõige mõjusam on olnud Tommi Kinnuneni „Ei öelnud, et kahetseb. Rännakuromaan”. Lemmiksari on „Avatud Eesti raamat”, mida mul on riulis umbes kolm meetrit. Kui pensionile jäin, sain töökaaslastelt kingiks kaks köidet Elmar Salumaa „Filosoofia ajalugu”, selle lugemine koos seal mainitud autorite teos-

tega võttis viimase aasta. Raamatute ostmisest olen ammu loobunud, aga kuidagi tuleb neid ikka vähehaaval juurde. Minu vanused juba sorteerivad omi raamatuid ja püüavad neist lahti saada. Selleni pole ma veel jõudnud, mul läheb mu raamatuid pidevalt vaja.

Kas filoloogiline uurimistöö ja raamatuhuvi on sinu jaoks ühe asja kaks külge või pigem eraldi maailmad, töö ja lõbu? On sul veel hobisid, kuidas sa oled rutiin-sust nõudvasse süvenemisse vaheldust ja rütmi tekitanud?

Nii ja naa. Olen viiendast klassist peale üles kirjutanud omaks lõbuks loetu. Töö tarvis loetud raamatud ja artiklid neisse vihikutesse ei ole jõudnud. Selles mõttes on nad lahus. Aga lugemus on mul aidanud tööalaselt enam-vähem pinnal püsida, ilma selleta oleksin lootusetult uppunud. Minu hobigi on olnud raamatud ning hulk aastaid ka koer. Praegune on kolmas ja viimane. Koer on väga tervislik hobi. Esimene hobi raamatute kõrval on siiski olnud suitsetamine. Suitsetamise ja tubaka kohta on eesti keeles 2001. aastal ilmunud huvitav raamat, autor Kanada antropoloog ja kirjanik Jeremy Narby, pealkiri „Kosmiline siug. DNA ja teadmiste lätted”. Minu peas asub see raamat „Hõbevalgega” samas rubriigis. Sigaretid on muidugi ebatervislik hobi. Lõõgastuda on aidanud nii koer kui ka sigaret.

Oli juttu keele ja keeleteaduse paratamatust muutumisest, aga mis võiks inimese elus olla see, mis ei tohiks muutuda? Tänapäevases kõnepruugis see nii-öelda püsiväärtus, mille ümber kõik keerleb?

Väärtused on keeruline küsimus. Loodusseadused kehtivad üle aegade. Ma ei usu inimese seatud inimkonna- või inimeseülestele püsiväärtustesse. Näiteks Piiblis on väärtused kokku võetud kümnes käsus, aga inimene on neist kogu aeg mööda vangerdanud ja vingerdanud: sina ei pea mitte tapma, aga sõjas vaenlase tapmine on auasi. Jne. Jne. Muidu ka: kui keegi hakkaks surnud sugulast lahkama, võetaks ta laibarüvetamise eest vastutusele, aga arst võib seda teha, on välja mõeldud vastav institutsioon, mis varustab inimese vajalike atestaatidega. Kust läheb piir kalmisturüüste ja arheoloogia vahel? Väärtused on hierarhiliselt korraldatud, mis ühel tasandil on väärtus, ei pruugi seda olla teisel. See kõik on ilmselt tüüpiline relativistlik arusaam inimeselt, kes on üle elanud mineku ühelt ühiskonnasüsteemilt teisele. Kliimaministeerium ja Tervisekassa meil juba on, ootan teatava ebalusega, millal tuleb Töeministeerium. Aeg lükkab ühe või teise väärtuse esile, aga looduse seadused on sellest üle. Me astume ja ei astu samasse jõkke.

KRISTIINA ROSS